

150 років з дня заснування наукового
товариства ім. Тараса Шевченка

Із 1873 року Товариство імені Шевченка існувало як адміністративна одиниця спілчанської друкарні. У 1892 році стало науковим товариством, яке швидко інтегрувалося у західно- та центральноєвропейський науковий простір і сформувалося як регіональний і загальнонаціональний науковий центр під проводом Михайла Грушевського. У міжвоєнний період Товариство функціонувало на регіональному рівні, залишаючись при цьому головним чинником розвитку української культури у Львові і центром, довкола якого гуртувалися вчені загальноукраїнського масштабу. У 1939 році після радянської окупації Львова Товариство припинило свою діяльність, проте у часи німецької окупації на деякий час відновило свою роботу.

Хто очолював товариство?

Інтелектуально-організаційне осердя НТШ в період тогочасного дуже плідного етапу діяльності Товариства, створювала «золота трійця» в особі Михайла Грушевського (голова Товариства, історик), Івана Франка (голова Філологічної секції) та Володимира Гнатюка (науковий секретар, наукові зацікавлення — фольклор і етнографія).

Історія НТШ

Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ) - перша українська національна академія наук. Товариство створене в 1873 р. у Львові за ідеєю подвижників відродження Сходу і Заходу України, розшматованої на той час двома чужинецькими імперіями - Росією та Австро-Угорщиною. Об'єктивні передумови для виникнення Товариства в столиці Галичини створював стимульований Шевченковою духовною спадщиною поступ українського національного відродження за обставин заборон українського розвитку на теренах царської Росії (зокрема після Валуєвського циркуляру 1863 р.) та більш ліберального ставлення до українства в Австро-Угорській імперії. Це була перша в українській історії суспільна установа, яка, сповідуючи Шевченкові ідеї служіння Україні, присвоїла собі Його ім'я (початкова назва інституції - Товариство ім. Шевченка).

Після першого етапу розвитку, пов'язаного з розбудовою видавничої літературної діяльності Товариство за оновленим статутом, прийнятим у 1892 р., перетворюється в справжню багатопрофільну академію наук (з незмінним пріоритетом до проблем українознавства). Іван Франко. Портрет роботи І. Труша

Упродовж більшої частини історії НТШ його структуру визначали три секції: Історично-філософська, Філологічна та Математично-природописно-лікарська. Від 1892 р. з появою першого тому "Записок НТШ" а далі й інших серійних наукових збірників, розпочалася наукова розбудова Товариства. Особливий науковий та організаційний поступ здійснено під головуванням Михайла Грушевського (1897-1913): великого розмаху набрав випуск численних серійних і монографічних видань, придбано декілька великих будинків, розпочато створення музеїв, бібліотеки та архівів. Академічний статус Товариства закріплено запровадженням елітарного корпусу провідних вчених - дійсних членів НТШ, до якого крім видатних подвижників української науки приєднано велику когорту славетних вчених Європи. У цей період з'явились ряд фундаментальних збірників та монографій, пов'язаних зі студіями української історії, словесності та етнографії (зокрема багатотомна "Історія України-Руси" Михайла Грушевського). Інтелектуально-організаційне осердя НТШ в період тогочасного дуже плідного етапу діяльності Товариства, створювала "золота трійця" в особі Михайла Грушевського (голова Товариства, історик), Іван Франко (голова Філологічної секції) та Володимир Гнатюк (науковий секретар, наукові зацікавлення - фольклор і етнографія).

Перша світова війна радикально змінила долю НТШ. В час нетривалої російської окупації Львова (1914-15) Товариство було закрите, знищені його колекції та друкарня. Також наступне післявоєнне відродження НТШ проходило в умовах польських репресій та економічної дискримінації. Проте Товариство продовжувало свою діяльність, виходили "Записки НТШ" та інші збірники. Набули значної ваги наукові напрямки пов'язані зі стислими науками, формувалися нові музеї та природні заповідники. Вийшла друком перша Українська Загальна Енциклопедія. Набула особливого світового значення бібліотека україніки НТШ.

Діячі НТШ на урочистостях відкриття пам'ятника І.Котляревському в Полтаві. 1903 р. В 1940 р. після приходу у Львів більшовиків Товариство було розгромлене, його музеї та колекції розчленовані між різними установами, окремі діячі репресовані та навіть фізично знищені (Р. Зубик, К. Студинський, П. Франко, В. Старосольський, І. Фещенко-Чопівський). Проте вже після війни численні діячі НТШ, що подалися в еміграцію, на своєму з'їзді в Баварії у 1947 р. відновили діяльність НТШ. У зв'язку з міграцією переміщених осіб у різні країни вільного світу в діаспорі утворилося чотири краєві центри НТШ: в США (з 1947 р.), Канаді (1949) та Австралії (1950); західноєвропейський осередок НТШ переселився в Сарсель під Парижем, де під проводом проф. В. Кубійовича сформувався Інститут Енциклопедії Українознавства. Упродовж останніх п'ятидесяти років діаспорні крайові Центри НТШ достойно представляли у світі вільну українську науку, в першу чергу українознавство.

В період так званої перебудови і з наближенням розвалу СРСР вчені Львова - 21 жовтня 1989 р. відновили діяльність НТШ в Україні, як суспільного сектора української науки. Упродовж років нової Української незалежності НТШ перетворилося в загальноукраїнську суспільну академію з центром у Львові. Діяльність Товариства охоплює 6 наукових секцій та 35 комісій, а також 15 територіальних осередків, переважно в обласних центрах України. У частково відзисканих будинках розташована адміністрація Товариства, бібліотека, сесійні приміщення, Дослідно-видавничий центр НТШ, що включає комп'ютерний осередок, друкарню та "Українську книгарню наукового Товариства ім. Шевченка". Найвагомішим здобутком відродженого Товариства є активна видавнича діяльність, вона включає випуск численних серійних видань, зокрема "Записок НТШ".

Найважливіші здобутки НТШ

Дуже важко узагальнити обсяг виконаної Товариством роботи. Однак у всіх працях чітко прослідковується схожа риса: розбудова системи українознавчих знань серед різних дисциплін — від історії та мови до складніших, антропології чи етнографії. Члени НТШ намагались проаналізувати й зафіксувати для майбутніх поколінь багатовікову спадщину українського народу, його особливості, підкреслюючи його незалежність та несхожість на інших.

До прикладу, Омелян Огоновський і Степан Смаль-Стоцький ще у 80-х роках XVIII століття спростували думку, що начебто “українська мова походить від російської”. Вони науково довели окремий статус української мови у контексті інших слов’янських мов, а також викривали безпідставність монархістської пропаганди на тему того, що українська мова – це, мовляв, діалект.

Михайло Грушевський, досліджуючи історію України, також робив акцент на окремому статусі української історії та держави, яка є прямою спадкоємицею Київської княжої держави. На посту голови (1897 – 1913) НТШ він реорганізував академічну установу світового рівня, що передбачало створення бібліотек, музеїв, колекції архівного матеріалу.

Таким чином Грушевський сприяв переходові української науки в Східній Галичині від поодиноких індивідуальних історичних пошуків до організованого, колективного й систематичного вивчення історії України та створив власну наукову школу, яка виконувала освітню (підготовка істориків-професіоналів) і дослідницьку (вивчення широкого кола проблем історії України) функції. Звісно, за це його нещадно цькували як російські імперські історики, так і, пізніше, – більшовики, які фактично відмовляли українцям у праві на власний національний і державний розвиток.

Унаслідок титанічної праці в НТШ великої когорти етнографів, фольклористів та географів (В. Гнатюк, Ф. Колесса, Ф. Вовк, С. Рудницький, В. Кубійович та інші) була показана етнічна соборність українських земель, яка витримала випробування століть, незважаючи на хронічну бездержавність та вікове розчленування українських земель під різними окупаціями; були встановлені та демографічно описані етнічні українські землі.

НТШ ще з кінця XIX століття послідовно впроваджувало українську мову в наукові праці не тільки з питань українознавства. Члени Товариства стояли у витоків формування державної наукової термінології, української наукової мови. Науковці НТШ здійснили особливий внесок у вироблення єдиних правописних норм української мови; ба більше – НТШ є співавтором першого загальноукраїнського правопису.

Діяльність Товариства з перших років праці мала чітко окреслене націєтворче та націєзахисне спрямування. Скеровані на схід друковані видання Товариства ефективно протидіяли заборонам Валуєвського й Емського циркулярів, діячі НТШ від імені усієї інтелектуальної України представляли українство на міжнародних конгресах.

В час, коли більшовицьке правління над Східною Україною увійшло в стадію сталінської диктатури, НТШ у Львові залишалося єдиною загальноукраїнською академічною науковою установою, що представляло вільну наукову думку на українських землях, а також протидіяло процесам політичного та культурологічного етноциду в УРСР.

Зібрані під егідою НТШ фонди стародруків, рукописів, часописів, книг, колекції українських старожитностей та фольклорної спадщини становлять золотий фонд “україніки”, мають особливий пріоритетний характер, оскільки є в переважній більшості хронологічно першими національними збірками. Їхні унікальність та загальнонаціональне значення зумовлені ще й тим, що подібних збірок бракувало на Сході України, або вони були знищені войовничим російським більшовизмом і внаслідок воєнного лихоліття в 40-х роках XX століття.

Що було з НТШ далі

Після офіційної ліквідації радянською владою 25 червня 1939 року, діяльність Наукового товариства імені Шевченка була відновлена в 1947-му в Західній Європі та США (де відоме як Shevchenko Scientific Society). Його відділення з'явилися в Канаді, Австралії, Польщі, Чехії, Словаччині. І лише з 1989 року воно почало працювати на теренах України.

Роботу всіх філіалів Наукового товариства імені Шевченка координує Світова рада. Діяльність ведеться за кількома секціями: філологічна, історико-філософська, мистецтвознавча, суспільних наук, математично-фізично-технічна, медико-біологічна. У Нью-Йорку товариство організовує та спонсорує наукові конференції, колоквіуми, симпозіуми, публічні доповіді, надає стипендії студентам, гранти науковцям, постдокторські стипендії, дотації на наукові видання та проєкти.

Хто входив до товариства

Це насамперед Степан Томашівський, Іван Джиджора, Іван Крип'якевич, Мирон Кордуба. До когорти вчених-правників та суспільників належали Кость Левицький, Володимир Охримович, Володимир Старосольський, Станіслав Дністрянський, Михайло Лозинський, Василь Панейко.

Видавнича спадщина

Усвідомлюючи особливу відповідальність за поширення українського друкованого слова (яке було заборонене в підросійській Україні) Товариство з самого початку свого існування приступило до видання на власній поліграфічній базі книг українського письменства. Слід вважати особливою роль Товариства у становленні чільних загальнонаціональних часописів: щоденної газети "Діло" (з 1880 р.), двотижневика "Зоря" (1885-1897) та "Літературно-науково вістника" (1898-1913). Головним серійним виданням НТШ за усіх періодів його існування стали "Записки НТШ" (ЗНТШ) засновані у 1892 р., до розбудови яких особливо приклався Михайло Грушевський (під редакцією М. Грушевського вийшло 107 томів ЗНТШ). Крім ЗНТШ також розпочато цілий ряд інших серійних видань. У 1895 році започатковано серійний збірник "Джерела до історії України-Руси" (усього 22 томи), "Пам'ятки українсько-руської мови і літератури" (8 томів), "Етнографічний збірник" (40 томів), "Матеріали до українсько-руської етнології" (22 томи), "Студії з поля суспільних наук та статистики", "Часопись правнича і економічна". Крім того виходили "Збірник Історично-філософської секції", "Збірник Філологічної секції") та інші серійні видання.

В 1897 р. вперше в історії українського народу з'явилося україномовне серійне видання в галузі природничих та технічних наук - "Збірник Математично-природописно-лікарської секції", а також далі окремо "Лікарський збірник". У цих виданнях провідні діячі НТШ закладали основи української наукової, медичної і технічної термінології. Під редакцією Володимира Гнатюка, наукового секретаря НТШ, з 1900 р. почав виходити інформаційний кварталник про діяльність Товариства "Хроніка НТШ", одночасно українською та німецькою мовами. До популяризації українських письменників до Першої світової війни особливо причинилася книгозбірня НТШ в рамках "Українсько-руської бібліотеки".

Серед перших монографічних праць діячів Товариства слід назвати "Studien aus dem Gebiete Ruthenischer Sprache" Омеляна Огоновського, "Тарас Шевченко - Грушівський, хроніка його життя", Олександра Кониського, у двох томах.

Видання Товариства другої половини XIX ст. Головною фундаментальною монографічною працею створеною в НТШ слід вважати "Історію України-Руси" Михайла Грушевського - 8 томів якої з'явились упродовж його діяльності в НТШ. Серед численних монографічних студій діячів Товариства, що були опубліковані вперше в збірниках НТШ, слід назвати серію праць Івана Франка, Володимира Гнатюка, п'ятитомник В. Шухевича "Гуцульщина".

Наслідком спільної праці подвижників НТШ стала перша "Українська Загальна Енциклопедія" під редакцією І. Раковського "Велика історія України" та "Історія Українського Війська" з видавництва І. Тиктора. В 1937 р. серед численних праць Географічної комісії НТШ вийшов "Атлас України та сумежних країв" під редакцією Володимира Кубійовича. У 30-х роках напередодні нової світової війни зросла функція НТШ, як видавця часописів культурологічного спрямування. Серед них "Українська книга" (з 1937 р.), "Українська музика" (з 1939 р.) журнал "Сьогочасне і минуле" (1939 р.).

Загальний видавничий доробок НТШ за станом на вересень 1939 складав майже 1200 томів збірників, монографій, часописів тощо. Про науковий рівень праць НТШ як академічного центру української славістики засвідчував широкий обмін виданнями з науковими установами і бібліотеками на усіх п'яти континентах. Так наприклад у 1909 р. такий обмін здійснився з 244 установами в 28 країнах світу (зокрема з 22 центрами в США). Єдиною у своєму роді світовою скарбницею української культури стала бібліотека НТШ. За станом на 1939 р. вона налічувала 350 тис. Одиниць (книг, часописів, стародруків, рукописів - в тому числі унікальних збірок української періодики XIX ст.). На цей час в складі НТШ сформовано п'ять паритетних музейних збірок (археологічна, етнографічна, мистецька, природнича, також окремо музей воєнно-історичних пам'яток).